

MICHAL GELNAR

STŘEDOVĚKÉ SKLÁŘSTVÍ V SEVERNÍCH ČECHÁCH

Před pěti lety zde na jižní Moravě ve Strážnici na středověkářské konferenci E. Černá (1987, s. 405) uvedla, že zásluhou archeologů středověku "[...] se pramenná základna rozšířila natolik, ať už z hlediska kvantity či kvality nalézáných skel, že bylo možno postupně korigovat dřívější názory na šíři sortimentu i na intenzitu výroby [...]" - ona "intenzita výroby" musela být tedy někde realizována. Do poloviny osmdesátých let, čili do nedávné doby, však výčet středověkých sklářských hutí pro území celých Čech byl v odborných publikacích uváděn počtem 15, naposledy J. Petráň a kol. (1985, s. 773, obr. 682). Pro mnou sledovanou oblast, kterou je východní polovina děčínského okresu a okres českolipský, jsou zde uvedeny dvě sklářské hutě, Doubice a Chřibská. Při excerpování staré vlastivědné i sklářské literatury a zejména regionálních periodik, doplněných o studium kartografických materiálů se nyní počet sklářských lokalit v této oblasti značně znásobil. Zde v tomto soupisu uvádím veškeré zmínky, i ty neurčité, některé i mylné. U řady zpráv byla potíž v tom, že mnohé se týkaly jen nálezů zlomků sklářských materiálů v terénu, aniž by zaniklé stanoviště sklářských hutí nějak specifikovaly. Některé byly časově zařazovány jen odhadem, většinou však nikoliv. Vzhledem k tomu, že v mladších stoletích nejsou o těchto hutích zmínky, řadím je hypoteticky do období středověku. K většině lokalit písemné prameny nejsou.

Na některých starých kartografických dílech sledované oblasti se sporadicky objevují oronyma, dokládající - s největší pravděpodobností - sklářskou hutní činnost, nebo s ní nějakým způsobem související. U některých však nelze vyloučit i vztah k osobním jménům. Pro zajímavost uvádím ta, která by se měla vztahovat jen ke středověkým lokalitám: Glase Berg, Glaserter Berg, Glaesernberg, Glashügel, Glasergrund, Glashüttenflösel, Hüttenhain, Hüttenwiesse. ⁽¹⁾

Částečně navazuji na činnost zesnulého Václava Sachera, po kterém jsem od roku 1968 jedenáct let vedl Sklářské muzeum v Novém Boru. Na základě excerpce literatury, doplněné o studium kartografických děl, provádím intenzivněji terénní prospekci.

Za dvě desetiletí této činnosti předkládám tuto práci zaměřenou jen na sklářské hutě, jež svým založením patří do středověku, tj. do konce 15. století. Výsledkem je mapa a soupis lokalit - byť namnoze hypotetických - ve sledovaném regionu českolipského a části děčínského okresu, které spolu pokrývají zčásti Děčínskou vrchovinu a Lužické hory.

Vzhledem k rychlejší orientaci lokality cituji od severu k jihu ⁽²⁾:

- 1) **Katastrální území (dále jen k. ú.) Mikulášovice, okres Děčín (dále jen o. D.), přibližně 3,5 km VVJ od města směrem k osadě Kopec**

Kart. pramen: Mapa Saska, list č. 177 b, G. Ōder, kolem 1590, Státní archiv Drážďany.

Výzkum: povrchový sběr ⁽³⁾. Předběžně datováno do doby kolem 1300 ⁽⁴⁾.

Literatura: Sage, 1972, s. 14 - 15.

- 2) **K. ú. Vlčí Hora, o. D., SZ od města Krásné Lípy, stanoviště v lese 1,2 km JZ od obce.**

Literatura: bez pramene a literatury - náhodný nález ⁽⁵⁾.

Výzkum: povrchový sběr na jaře 1984, archeologický výzkum v létě téhož roku F. Gabriel z Krajského muzea v Teplicích, v letech 1985 až 1987 E. Černá

z Archeologického ústavu ČSAV, expozitura Most. Datováno do přelomu 13. a 14. století.

Literatura: Gabriel F., 1986, s. 20, 45, Černá E., 1989, s. 343 - 344.

3) k. ú. Doubice I, o. D., uprostřed obce pod kostelem.

Pramen: Desky dvorské XVI, 318, 379, Státní ústřední archiv Praha.

Literatura: Schebek E., 1878, s. IX Hockauf A., 1985, s. 51.

Výzkum: sběr ve vyschlé stružce. Předběžně datováno na začátek 15. století.

Literatura: Gelnar M., 1982 Gabriel F., 1985.

4) k. ú. Doubice II, o. D., na úpatí Vápenného vrchu, cca 1 km SV od obce v místě zaniklé vápenné pece,

Pramen: ? (viz Doubice I).

Výzkum: povrchový sběr. Nelze datovat, chybí keramika.

Literatura: Sage, 1974.

5) k. ú. Rybniště, o. D., na vrchu Žulovec jižně od obce.

Literatura: Hockauf A., 1885, s. 183 - 184.

Výzkum: dosud nenalezena.

6) k. ú. Horní Chřibská, o. D., stanoviště má být údajně v místě dnešního areálu sklárny, závodu 3 státního podniku Crystalex Nový Bor.

Pramen: 1. městská kniha města Chřibské, fólio 1, Státní archiv Děčín.

Literatura: Schebek E. 1878, s. IX, XI - XII, XXXV - XXXVII Sacher V., 1964, s. 5 - 6.

Výzkum: hmotné prameny dosud nebyly nalezeny. Založení datováno k r. 1414.

7) k. ú. Rozhled I, o. D., v horní části vsi poblíž č. 20.

Literatura: Schebek E., 1878, s. IX Hockauf A., 1885, s. 173, 181 - 182.

Výzkum: povrchový sběr a drobné sondy Předběžně datováno do poloviny 14. století.

8) k. ú. Rozhled II, o. D., měla být v osadě Lesné na jejím jižním okraji.

Literatura: Hockauf A., 1885, s. 181 - 183.

Výzkum: dosud nenalezena.

9) k. ú. Dolní Podluží V., o. D., měla být jižně od obce v okolí hřebenu Kozí hřbet.

Literatura: Hockauf A., 1885, s. 181.

Výzkum: dosud nenalezena.

10) k. ú. Dolní Podluží IV, o. D., měla být jižně od obce v okolí lesní cesty jdoucí od Z na Pěnkavčí vrch.

Literatura: Seidel A., 1895, s. 276 - 277 Brehm E., 1902, s. 213.

Výzkum: dosud nenalezena.

- 11) **k. ú. Dolní Podluží II, o. D., lokalita se nalézá na západním úpatí Pěnkavčího vrchu, na pravém břehu Lesenského potoka jižně od obce.**
Literatura: Seidel A., 1895, s. 376 - 277 Hantschel F., 1907, s. 200.
Výzkum: V: povrchový sběr a pod vývraty stromů. Předběžně datováno keramikou do konce 14. století.
- 12) **k. ú. Dolní Podluží I, o. D., lokalita se nalézá na západním úpatí Pěnkavčího vrchu, mezi státní silnicí a potokem jižně od obce.**
Literatura: Seidel A., 1895, s. 276 - 277 Hantschel F., 1907, s. 200.⁶⁾
Výzkum: nálezy v potoce a povrchové v roce 1986, od roku 1990 archeologický výzkum E. Černé z Archeologického ústavu v Mostě. Předběžně datováno keramikou do přelomu 13. a 14. století.
- 13) **k. ú. Dolní Podluží III, o. D., lokalita je jižně od obce, pravděpodobně v blízkosti soutoků pramenišť Lesenského potoka.**
Literatura: bez literatury
Výzkum: povrchový sběr na břehu potoka. Nelze přesněji datovat pro malou četnost zlomků keramiky.
- 14) **k. ú. Studený, o. D., pravděpodobná lokalita by měla být jižně od obce Jetřichovice.**
Kart. pramen: porostní mapa Jetřichovic z roku 1796, bez sign., Státní archiv Děčín.
Výzkum: dosud nehledána.
- 15) **k. ú. Horní Světlá II, o. Česká Lípa (dále jen Č. L.), lokalita by měla být na temeni Pěnkavčího vrchu.**
Literatura: Hockauf A., 1885, s. 181 Seidel A., 1895, s. 276
Výzkum: dosud nenalezena.
- 16) **k. ú. Horní Světlá III, o. Č. L., lokalita by měla být na východním svahu Pěnkavčího vrchu.**
Literatura: Seidel A., 1895, s. 276 Hantschel F., 1905, s. 44 - 45
Výzkum: dosud nenalezena.
- 17) **k. ú. Horní Světlá I, o. Č. L., stanoviště sklářské hutě je pravděpodobně ve vsi.**
Literatura: Schebek E., 1878, s. XIV ⁷⁾ Koch D., bez datování (kolem 1925), s. 55.
Výzkum: lokalita dosud nenalezena.
- 18) **k. ú. Dolní Světlá, o. Č. L., stanoviště sklářské hutě je pravděpodobně ve vsi ⁸⁾.**
Literatura: bez literatury
Výzkum: dosud nenalezena.

- 19) **k. ú. Svor, o. Č. L., lokalita je na jižním úpatí vrchu Bouřný, na pravém břehu potoka Svitávka ¹⁹⁾.**
Literatura: Stolle A., 1894, s. 190.
Výzkum: povrchový sběr v roce 1986, v roce 1987 provedena archeologická sonda F. Gabrielem z Krajského muzea v Teplicích. Datováno keramikou do druhé poloviny 13. století.
Literatura: Gabriel F., 1987.
- 20) **k. ú. Kytlice, o. D., blíže nespecifikováno.**
Literatura: Schebek E., 1878, s. IX Hantschel F., 1911, s. 388, 549.
Výzkum: dosud nenalezena.
- 21) **k. ú. Naděje, o. Č. L., blíže nespecifikováno.**
Literatura: Schebek E., 1878, s. XIII, poznámka ⁽¹⁰⁾ Koch D., bez datování (kolem 1925), s. 52.
Výzkum: dosud nenalezena.
- 22) **k. ú. Trávník, o. Č. L., lokalita je ve vsi, směrem ke vsi Naděje.**
Kart. pramen: mapa stabilního katastru obce z roku 1843
Literatura: Koch D., bez datování (kolem 1926), s. 135.
Výzkum: povrchový sběr Nelze spolehlivě lokalizovat stanoviště a spolehlivě datovat, jen hypoteticky do přelomu 14. a 15. století.
- 23) **k. ú. Dmovec, o. Č. L., lokalita by měla být uprostřed vsi.**
Literatura: Hantschel F., 1986, s. 126.
Výzkum: dosud nenalezena.
- 24) **k. ú. Kamenický Šenov, o. Č. L. blíže nespecifikováno.**
Literatura: Brožová J., 1977 ⁽¹¹⁾, nepagin. - oddíl Seznam míst.
Výzkum: nehledána ⁽¹²⁾.
- 25) **k. ú. Sloup, o. Č. L., dle ústní tradice směrem k samotě Záhořín.**
Literatura: Stránský P., 1643, s.
Výzkum: dosud nenalezena.
- 26) **k. ú. Holany, o. Č. L., lokalita by měla být v okolí obce Oslovic.**
Kart. pramen: mapa stabilního katastru z roku 1843.
Literatura: Zimmermann., 1904, s. 393 - 394.
Výzkum: dosud nenalezena.

Jako doplněk uvádím ještě jednu lokalitu, která je sice na území Německé spolkové republiky, které ve středověku patřilo ke Koruně české.

- 27) **k. ú. Hinterhermsdorf, o. Sebnitz,, lokalita je v lese SV od vsi.**
Literatura: Lemme H., 1966, s. 150 - 151 Sage, 1972, s. 14 - 15.
Výzkum: povrchový sběr a drobné sondy. Nelze spolehlivě datovat pro velmi málo nálezů keramiky ⁽¹³⁾.

Na základě písemných, kartografických a hmotných pramenů a literatury je předpokládáno 26 pravděpodobných stanovišť středověkých sklářských hutí. 14 je s průkaznými nálezy pozůstatků po sklářské činnosti.

V lesním porostu JV od hradu Tolštejna je větší koncentrace lokalit zaniklých středověkých hutí. Dokládá to to, co se obecně traduje, že se sklářské hutě stěhovaly - ovšem ne naprosto vždy - za dřevní hmotou ve velmi malých vzdálenostech. Pro jednoduchost výrobního areálu (tehdejším měřítkem) bylo - a zde nebudu asi daleko od pravdy - ekonomičtější postavit nový, o několik stovek metrů dále, než z této vzdálenosti přibližovat dřevo, kvůliž čemu by bylo nutno zakládat lesní cesty. Zde též bude nutné ověřit používání koňské síly ke stahování dřeva.

Rekognoskace zájmové krajiny není zatím dostatečně rovnoměrná a tak u sklářských hutí, přesněji jejich zaniklých stanovišť, která se nám dnes jeví jako osamocená, můžeme pomocí dalšího studia regionální literatury, kartografických pramenů a zejména terénní prospekce rozšířit v budoucnu počet lokalit. Upozorňuji, že není jisté, že mnohé nalezené lokality nutně odpovídají zmínce v literatuře. Zejména tam, kde je zmínka jen neurčitá, např. druhu "nález na tom a tom kopci", což je pochopitelně velmi široký pojem.

Vyhledávání lokalit nám pomáhu utvořit si představu o situování středověkých sklářských hutí v terénu, jejich vazbě na přírodní prostředí s jejich surovinovou základnou, komunikační sítí a sídelní strukturu dané oblasti. Na mnohých opuštěných stanovištích sklářských hutí později vznikly vesnice. Nálezy užitkové keramiky ze zaniklých sklářských stanovišť nám je pomáhají datovat ⁽¹⁴⁾ a objasňovat sklářskou kolonizaci tohoto území severních Čech. Na německé straně Lužických hor nejsou v literatuře žádné zmínky o sklářském podnikání uváděny.

K výše uvedené vazbě sklářů na přírodní prostředí s jeho surovinovou základnou ještě dodatek. Při studiu geologických poměrů bylo zjištěno, že jím prochází tzv. Lužický zlom, přesněji geologická porucha, která na povrch místy také vynesla křemenu, jednu ze základních složek pro přípravu sklářského kmene. Když zlom promítneme do mapy s vyznačenými lokalitami (obr. 1), zjistíme, že značné množství jich leží v jeho blízkosti či přímo na něm. Zde připomeňme několi vět z práce R. Zuberu (1972, s. 20): "Vztah mezi přírodními danostmi a vývojem lidské společnosti není dán jednou provždy a mění se rozvojem výrobních prostředků k stále větší nezávislosti člověka na tomto prostředí. Z toho naopak vyplývá, že čím dále zpět do minulosti mají přírodní podmínky vždy větší váhu."

Poznámka ke větě o tom, že na německé straně Lužických hor nejsou zmínky o sklářském podnikání. Po dopsání tohoto referátu, jsem toto konzultoval s odborníkem na geologické poměry severních Čech. Vysvětlil mi, že Lužická porucha na severní straně je s jiným geologickým složením, než podloží jižně od tohoto zlomu, kam byly křemenné hominy splaveny vodními toky, a tudíž některé lokality by měly mít opodstatnění být i jižněji od něj, nikoliv však na straně severní. Což se v podstatě dosavadními výsledky splňuje.

POZNÁMKY:

-
- ⁽¹⁾ Některá oronyma jsou vyexcerpována z citované literatury.
  - ⁽²⁾ V rukopisu z roku 1990 podrobněji vyjmenovávám lokality abecedně, prameny, literaturu a nálezy uvádím podrobněji. Zde uvádím jen výběr nejnutnější literatury.
  - ⁽³⁾ Nalezla dr. E. Černá z ArÚ Most, kterou jsem o mnou hledané lokalitě informoval.

- (4) Zde děkuji dr. E. Černé za informace k nalezené lokalitě, k jejímuž nalezení jí pomohla má sdělení o kartograafickém prameni a článku (viz literatura: Sage).
- (5) Zde patří můj velký dík za upozornění náleзовých okolností ing. Karlu Steinovi z Varnsdorfu a Reineru Marschnerovi z Víčí Hory.
- (6) Zmínky v uvedené literatuře o nálezech sklářských materiálů nelze s naprostou spolehlivostí vztahovat k těm lokalitám, t.j. Dolní Podluží I a II.
- (7) Str. XIV "Ober-Lichtewalde". Desky dvorské 21/96 uvádí "Lychtemwaldy oba, swrchnie y doleynie,....".
- (8) Ústní sdělení místních občanů o dřívějších nálezech skel (tavenin) při potoce.
- (9) Někdy též uváděn jako Boberský potok.
- (10) V blízké osadě Hamr jsou nálezy pozůstatků po činnosti sklářské hutě. Dosud bez datace pomocí keramiky. Je možné, že autor byl informován o tomto stanovišti.
- (11) Katalog výstavy Uměleckoprůmyslového muzea v Praze nedatován, výstava byla v roce 1977.
- (12) Zde jde o omyl autorky, použitý údaj je pro sklárnu ve Falknově, pravděpodobně i zde jde o omyl.
- (13) Určil dr. F. Gabriel z Krajského muzea v Teplicích. Za upozornění na nálezy a zprostředkování s nálezci děkuji JUDr. Richardu Klosovi z Prahy, který s dr. F. Gabrielem a mnou se zúčastnil následné terénní prospekce na místě nálezů v roce 1989.
- (14) Za dotaci keramických zlomků z většiny lokalit děkuji PhDr. Františku Gabrielovi z České Lípy (původně zaměstnan v Krajském muzeu v Teplicích, dnes v Památkovém středisku v Ústí nad Labem).

PRAMENY A LITERATURA

- **Brehm E., 1902**
Vergehen - Entstehen. In: MNEC, s. 213 .
- **Brožová J., 1977**
České sklo 1800 - 1860, katalog výstavy, Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze, nepagin.
- **Černá E., 1987**
Příspěvek k podobě zaniklých středověkých skláren v Čechách. In: Archaeologica historica, 12/87, Brno .
- **Černá E., 1989**
Výroba skla v období vrcholného středověku. In: Skláf a keramik č. 11, roč. 39, s. 339 - 344 Desky dvorské, Státní ústřední archiv v Praze .
- **Gabriel F., 1985**
Nálezová zpráva v ArÚ ČSAV Praha, č.j. 373/85, strojopis.
- **Gabriel F., 1986**
České Švýcarsko očima archeologa, Okresní muzeum Děčín.
- **Gabriel F., 1987**
Nálezová zpráva v ArÚ ČSAV Praga, č.j. 4425/87, strojopis.
- **Gabriel F., 1991**
Nálezová zpráva v ArÚ ČSAV Praha, č.j. 1385/91, strojopis.
- **Gelnar M., 1982**
Doubická sklářská huť. Rukopis .
- **Hantschel F., 1896**
Touristen-Führer durch` s böhmische Niederland, Smichow .
- **Hantschel F., 1905**
Kammweg-Führer von der Jeschkenkoppe bei Reichenberg bis zum Rosenberge bei Tetschen. Prag - Smichow .

- **Hantschel F., 1911**
Heimatkunde des politischen Bezirkes B.-Leipa. B. Leipa.
- **Hockauf A., 1885**
Heimatkunde des politischen Bezirkes Rumburg. Rumburg.
- **Koch D., nedatováno (kolem 1925)**
Heimatkunde der Berichtbezirke Deutsch-Gabel und Zwickau in Böhmen. Zwickau.
- **Koch D., nedatováno (kolem 1926)**
Heimatkunde des Schulbezirkes Deutsch-Gabel. Deutsch-Gabel.
- **Lemme H., 1968**
Zwischen Sebnitz, Hinterhermsdorf und Zschirnstein. Berlin.
- **Petráň a kolektiv, 1985**
Dějiny hmotné kultury I, část 2, Praha.
- **?**
1. městská kniha města Chřibské, Státní oblastní archiv Děčín.
- **Sage (Sacher V. - Gelnar M.), 1972**
Dávné hutě v oblasti Česko-saského Švýcarska. In: Technický zpravodaj VÚUS Nový Bor, č. 5, roč. XIV, s. 14 - 15.
- **Sage, 1974**
Pátrání po původním stanovišti hutě ve Chřibské. Rukopis.
- **Sacher V., 1964**
550 let sklárny ve Chřibské. Nový Bor a Liberec.
- **Seidel A., 1895**
Sonderbare Quellen. In: MNEC XVIII, s. 276 - 277.
- **Schebek E., 1878**
Böhmens Glasindustrie und Glashandel. Praha.
- **Stolle A., 1894**
Bergen und Zwickau. In: MNEC XVII, s. 190.
- **Stránský P., 1643**
Respublica Bojema. Leida.
- **Zimmermann K., 1904**
Aus Mitgliederbriefen. MNEC XXVII, s. 390 - 404.
- **Zuber R., 1972**
Osídlení Jesenicka do počátku 15. století. Matice slezská. Opava.

